

SLOVNÍK JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

Rječnik što su ga slavisti već mnogim decenijima željeli sada je na pomolu u izdanju Československe akademije u Pragu. Cjelokupna redakcija i posao nalazi se u rukama Slovanskog ustava, a glavni je redaktor prof. dr. Josef Kurz. Iako je još prerano izreći sud o »Slovníku jazyka staroslověnského«, ipak možemo već po onom što je dosad dao radni kolektiv tog rječnika steći čvrsto uvjerenje da je to konačno davno željeni rječnik i da odgovara svima zahtjevima moderne leksikografije. Taj utisak ostavlja vrlo seriozna priprava, organizacija i stručnost suradnika, a to su sve prvaci češke slavenske filologije. Već kod prvog svešćića, koji je izašao još g. 1958., osjetio je slavist i komparatist osjećaj raskoši u poređenju prema dosadašnjim priručnicima staroslavenske leksičke građe koji su mu bili na raspolaganju.

Rječnici kojima se dosad slavist mogao služiti slave baš ovih godina svoje stogodišnjice. To je u prvom redu Miklošičev *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (Beč 1862—1865) koji ne samo što je već postao rijetkost, nego je u njemu zamućena slika staroslavenskog jezika time što je zasnovan na mnogim mlađim redakcijskim) izvorima, a najbolji izvori staroslavenskog jezika bili su još onda za nauku nepristupačni. *Slovar* A. Vostokova (iz g. 1858—1861) i *Materialy* I. Sreznevskoga (iz g. 1890) donose samo ruski materijal, (a Daničićev *Rečnik iz književnih starina srpskih* (iz g. 1863—1864) građen je samo na srpskim spomenicima. Kasniji su radovi donosili indekse pojedinih spomenika koji su za svoje vrijeme značili lijepu pomoć naučnim radnicima. Takav je na pr. Jagićev popis riječi iz Assemanova kodeksa u izdanju Račkoga (g. 1865) i iz Marijinskog evanđelja u izdanju ovog kodeksa (g. 1883); takav je na pr. i K. H. Meyera *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex suprasliensis* (1935) i dr. Slično su i različne studiozne rasprave poslužile naučnim radnicima, kao što je bio Jagićev materijal u *Entstehungsgeschichte der kirchensl. Sprache* (1913) i u studiji *Zum altkirchenslavischen Apostolus* (1919—1920), zatim na pr. Kuljbakinove *Leksičke studije* (Glas SA 182, Beograd 1940) i dr. Ostale priručne popise riječi u didaktičke svrhe i ne spominjemo, ali se od njih daleko izdvaja svojom ozbiljnošću nedavno izašli rječnik L. Sadnikove i R. Aitzetmüllera *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten* (Heidelberg 1955) koji će dobro poslužiti za podsjetnik dok ne bude završen Slovník Slovanskog ustava u Pragu.

Nakon informativnog prospekta iz g. 1956. dosad su od ovog rječnika izašla samo dva sveska: prvi koji na 64 strane velikog kvart formata obrađuje riječi od *а* do *аще*, i drugi — u stvari uvodni — u kojem redakcija prikazuje historijat rada na rječniku, metode ekspiriranja i obradbe, popis izvora, popis sigla te tablu ćirilskog i glagoljskog alfabetu s latiničkom transliteracijom. Iz ova dva sveska možemo zasad vidjeti samo metodu rada i čvrsto zacrtan plan.

Rječnik je zamišljen kao rječnik srednjeg tipa koji će obuhvatiti otprilike dvije hiljade strana velikog formata. Građa je iscrpljena iz osamdeset glagoljskih i ćirilskih spomenika, a prenijeta je na nekih 1,200.000 listića. Pored glavnog redaktora J. Kurza, članovi su redakcije: Antonin Dostál, Bohuslav Havránek, Karel Horálek, František Václav

Mareš, Antonin Mátl, Markéta Štěrbova i Josef Vašica. Oni su dobrim dijelom i obrađivači rječnika. No sadašnja organizacija i redakcija osniva svoj rad i na starijim naporima pojedinaca i ustanova. To je najprije pokušaj prof. V. Vondráka koji je ostavio djelomice obrađenu građu, ali je ona mogla poslužiti samo kao pripomoć. Isto tako nije se mogao posvema iskoristiti ni materijal prof. M. Weingarta († 1939) koji je bio nastavio Vondrákov posao. Rad se iz temelja započeo g. 1943. u Češkoj akademiji, kad je u njoj osnovana komisija za staroslavenski rječnik s tajnikom prof. Kurzom. G. 1952. reorganiziran je rad tako da je komisija pretvorena u redakciju koja je pripojena Slovanskom ustavu Československe akademije, opet s prof. Kurzom na čelu. Redakcijski rad na ekscerpiranoj građi započeo se upravo g. 1954.

Rječnik se obrađuje po najmodernijim leksikografskim metodama s ciljem da se točno utvrde i izdiferenciraju sva značenja riječi iz svih predviđenih izvora, čak da se utvrde i različite gramatičke, katkada i ortografske pojave.

Naravno da su bili mnogobrojni problemi s kojima se redakcija suočila u svom radu. Jedan od prvih bio je problem opsega izvora za ekscerpiranje građe. Pobijedilo je mišljenje da se stvori rječnik koji bi se bazirao na spomenicima ćirilometodskog vremena. U nedostatku najstarijih spomenika iz IX—X stoljeća moralo se uzeti u ekscerpiranje sve ono ćirilometodsko nasljeđe koje je sačuvano u bolje tradiranim rukopisima od kraja X pa čak i do XVI stoljeća. Napuštena je misao da se dade jedan »thesaurus« iz svih crkvenoslavenskih tekstova mlađih redakcija, jer bi takav rad bio nepregledan i dugotrajan. Izabran je dakle srednji put: ekscerpirani su najprije izvori iz takozvanog klasičnog doba staroslavenske književnosti (iz X—XI stoljeća) kao i oni mlađi izvori za koje se s pravom može pretpostaviti da su im matice nastale u doba djelatnosti Ćirila i Metodija i njihovih prvih učenika. Po tom kriteriju u prvu kategoriju ubrojani su poznati tekstovi Evandjelja, Psaltira, Euhologija i dr., a u drugu tekstovi Apostola, Apokalipse, nekih starozavjetnih knjiga, Parimejnika, nekih liturgijskih, homiletičkih, patrističkih i nomokanonskih spomenika. Izvan ovog okvira pripušten je u »kanon« za ekscerpiranje i nevelik broj češkocrkvenoslavenskih spomenika, jer se smatralo da je ova kategorija rukopisa u užoj vezi sa spomenicima ćirilometodskog razdoblja. Iako je ovdje učinjena jedna koncesija, smatramo da je opravdana. Osim poznatijih spomenika — kao što su Kijeovski listići i Praški fragmenti — uvaženi su i oni spomenici koji nisu sačuvani u češkoj redakciji nego u ruskoj i hrvatskoj, ali se pretpostavlja da su češkog podrijetla. S obzirom na nova shvaćanja i otkrića u ovom sektoru, navodimo poimence ove spomenike: Kanon sv. Vaclava (u popisu br. 43), Molitva protiv đavla (br. 51), Homilije pape Grgura Velikoga (rukopis ruske redakcije iz XIII stoljeća, br. 55), Život sv. Ludmile (iz Prologa XIII—XIV st. ruske redakcije, br. 73), Mučenje sv. Vida (s kraja XII st. ruske redakcije, br. 74), Zakon sudnyj ljudem i Metodijev Nomokanon (oba iz Ustjuške krmčije ruske redakcije iz XIII stoljeća). U ovu kategoriju ubrojani su od hrvatskoglagoljskih tekstova: 1. Oficij sv. Ćirila i Metodija iz Ljubljanskog brevijara, iz Novljanskog brevijara II s varijantama iz Vatikanskog Illir. 6 i iz dijela brevijara bečke Nacionalne biblioteke

br. 121, a nije uzet u obzir tekst istog Oficija iz Vatikanskog brevijara Slavo 19 (što ga je izdao M. Japundžić u Radovima Starosl. instituta II, Zagreb 1955) ni tekst iz Moskovskog brevijara biblioteke imeni Lenjina; 2. Oficij sv. Vida iz fragmenta hrvatskoglagoljskog brevijara iz XIV stoljeća u praškom Narodnom muzeju; 3. Život sv. Vaclava iz Novljanskog brevijara I (pored nekih ruskih izvora).

Izbor iz druge kategorije tekstova, koji se hronološki datiraju od XII—XVI st., bio je bez sumnje mnogo teži, jer je za svakoga od njih trebalo donijeti odluku u kojoj mjeri čuva bolju tradiciju. Kao što je i poznato, neki od njih čuvaju bolji tekst usprkos svojoj recentnosti. Tako je na pr. uzeto u obzir Nikoljsko evanđelje iz XV st., Apokalipsa iz Hvalova rukopisa iz poč. XV st., apokrifno Nikodimovo evanđelje iz XV st., Žitije Konstantina po rukopisu XV st., Žitije sv. Nauma iz XV st., Proglas evanđelja čak iz XVI stoljeća itd.

Nas posebno zanima kako su prošli hrvatskoglagoljski izvori. Od najstarijih spomenika ekscerpiran je Grškovićev apostol (koji redakcija datira prekasno »exeunte saeculo XII aut ineunte XIII«), prva strana Kijevskih listića, Bečki listići i Budimpeštanski fragmenat iz XII stoljeća (za koji nije dovoljno dokazana domovina). Od mlađih spomenika hrvatske redakcije uzeti su u obzir samo neki, i to u vrlo tijesnom izboru. To su uglavnom tekstovi u kojima se u dosadašnjim studijama utvrdila najneposrednija ćirilometodska tradicija, naročito baš oni kojima se bavio nedavno preminuli profesor Vajs. U prvom redu to je tekst Psaltira iz Lobkoviczova (g. 1359) i iz Pariškog rukopisa (kraj XIV st.), koje je izdao Vajs. Zatim su to tekstovi knjiga Job, Ruth i malih proroka, koje je također izdavao Vajs u izdanjima Starosl. akademije krčke. Istina je da druge starozavjetne knjige nisu dovoljno proučene, ali se za više tekstova Starog zavjeta ipak već znade da im je pramatica iz onog istog perioda iz kojeg su i tekstovi Psaltira. Isto to vrijedi i za dijelove iz Novog zavjeta, a ipak iz njega nije za staroslavenski rječnik preuzet niti jedan hrvatskoglagoljski tekst. Od liturgijskih tekstova najviše se pažnje posvetilo Redu i Kanonu mise, jer su u užoj vezi s Beč. listićima i jer su im svoje studije posvetili profesori Vajs i Vašica. Ovi su tekstovi ekserpirani iz najstarijeg misala, Vatikanskog Illir. 4. Propušteno je spomenuti da je ove tekstove izdao Vajs i u svom djelu *Najstariji hrvatskoglagoljski misal* (Zagreb 1948), i to u poređenju s tekstom iz Ročkog i iz Novljanskog misala. Još su iz hrvatskoglagoljskih spomenika preuzeti samo već spomenuti oficiji sv. Ćirilu i Metodiju, zatim sv. Vidu i sv. Većeslavu. Nije uzet u obzir hrvatskoglagoljski tekst legende o sv. Klimentu, što ga je izdao Vajs u zagrebačkim Starinama XXXIII iz IV. vrbničkog brevijara.

Problem načina obradbe prikupljene građe iziskivao je najprije utvrđivanje mnogih principijelnih i praktičnih pitanja i njihovo najsvrsishodnije rješenje. Tu je bio problem izbora riječi, problem postavljanja natuknica (redalica) i s time u vezi utvrđivanje normalizirane ortografije i gramatičkih oblika; postojalo je i pitanje kvantitete i kvalitete u dokumentaciji, zatim pitanje kako da se određuje značenje riječi i kojim jezicima da se dadu njihovi ekvivalenti i sinonimi itd. Mislim da je u mnoštvu takvih problema što ih otvaraju tekstovi različitih vremena i redakcija nađeno uvijek najbolje, premda katkada i kompromisno rješenje.

Što se tiče izbora riječi, u principu preuzete su sve riječi koje su se našle u ekscerpiranim tekstovima, pa i t. zv. »hapax legomena« i imena vlastita. Ta potpunost i s time u vezi upozorenje obrađivača u kojim se sve izvorima riječ nalazi i da li u dokumentaciji citirani primjeri predstavljaju doista sve nađene potvrde, za slavističke studije znače dragocjenu pomoć. Dokumentacija iz izvora je racionalna i precizna, posve iscrpno se citiraju samo manje potvrđene riječi, a i kod toga se uzima u obzir potreba zastupanja različitih frazeoloških kombinacija i sintaktičkih veza kao i različitih redakcija odnosno krajeva. Obradivanjem realia, termina i imena pruženi su priručni kulturnohistorijski podaci kojima ovaj rječnik zakoračuje u enciklopedijsko područje, jer precizira i oblik imena i identitet stvari.

S obzirom na raznorodan materijal i različite jezične i ortografske tradicije bilo je neophodno potrebno da se natuknice (redalice, gesla) predstave u normaliziranim ortografskim i jezičnim oblicima. Redakcija se pritom držala kanonske crkvenoslavenske ne utječući se apstrakcijama. Uspostavljeni su na pravo mjesto poluglasovi, nazali (sva četiri), jery i št-žd; grafemu « dana je prednost (umjesto «) na početku riječi, poslije vokala i poslije smekšanih *n, r, l*; uopće se palatalnost ovih triju suglasnika obilježuje jotiranjem slijedećeg vokala, a gdje to nije moguće utječe se malenom luku iznad slova; grafem «, koji je na početku riječi tako čest baš u glagoljskim spomenicima, zamijenjen je znakom «, ili « izbjegnute su i druge dublete, kao što su « i «, « i «, « i «, « i « tako da je izabran prvi znak. Itd. itd. Ortografija izvornih potvrda nije se mijenjala. Glagoljski izvori transliterirani su ćirilskim pismom.

Dokumentacija iz izvora je razborito iscrpna, bez pretjerivanja, a redovito je dano i paralelno mjesto iz grčkog ili latinskog predloška. Paralelna mjesta su kontrola za postavljanje značenja. Na kraju knjige redakcija je obećala indeks stranih riječi s njihovim paralelnim značenjem u različitim slavenskim tekstovima, što će biti dragocjena baza za svakojake dalje studije, naročito za sinonimiju.

Problem određivanja značenja riječi rješavala je redakcija vrlo oprezno razlikujući dobro paralelno mjesto originala od stvarnog značenja izraženog riječima iz današnjih živih jezika. Možda se čak pretjeralo tumačeći riječi češkim, ruskim i njemačkim izrazima, za čim slijedi gotovo redovito i latinsko i grčko značenje. Latinskim jezikom dodana su i nužna stvarna objašnjenja kao i gramatička određenja. Naravno da je redakcija pažljivo pratila semantičke promjene i diferencirala ih. Redakciji je lebdio pred očima ideal da se kroz svakojake i mlađe i crkvene tekstove koliko je najviše moguće probije slika jezika Slavena IX—X stoljeća. Ona je bila svijesna da će ovaj rječnik imati daleko širu primjenu u poredbenim slavenskim studijama.

Želimo da Československoj akademiji uspije bez prekida izdavati sveščić za sveščićem, kako bismo što prije ugledali gotovo ovo velebno djelo. Ono će biti dragocjena i čvrsta baza za izradu rječnika pojedinih mladih redakcija crkvenoslavenskog jezika koji je zamišljen na posljednjem slavističkom kongresu u Moskvi.

Na kraju — ako bismo htjeli tražiti dlaku u jajetu — primijetio bih par stvarčica. Za riječ «апостолъ» kaže se da je »terminus technicus ecclesiae orientalis«, ali u ćirilometodsko doba taj izraz nije bio rijedak ni u

latinskoj crkvi (isp. Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, T. V., Paris 1922, col. 260). Za potvrde (citate) usvojeno je načelo čuvanja pravopisa izvora. Ipak se nađe po koji ćirilski **Ѡ** i **ѡ** na mjestu glagoljskog **А** i **Ѡ** ili **(ПР)** **Ѡ**. Tako se pod riječju **АНГЕЛЪ** veli da se ona među ostalim piše i **АНЪЕЛЪ**, ali se takvo pisanje nijednim primjekom ne potvrđuje, pričem se možda mislilo na glagoljsko **АНЪЕЛЪ** ili **АНЪЕЛЪ**. Pod riječju **АНАСТАСИТА** spominje se i oblik **НАСТАСИТА** iz CanMis (tj. iz kanona Vatik. misala Illir. 4), gdje je bez sumnje na kraju slovo **А**. Potkrala se i po koja štamparska pogreška. Tako se pod riječju **АРХИЕПЕИ** citira iz Apostola Hb 8,1.: **ТАКЪ ИМАМЕ ... умј. ИМАМЪ**.

Vj. Štefanić